

AVRUPA'DA "İYİ MÜSLÜMAN" OLMAK: HOLLANDA ÖRNEĞİ

*Edip Asaf BEKAROĞLU**

Özet

Madrid (2004) ve Londra (2005) bombalamalarından itibaren Avrupalı Müslümanlar üzerinde bir "total şüphe" oluşmuştur. Bunun neticesinde Avrupa'daki Müslümanlar yaşadıkları topluma uyum sağlayıp sağlamadıkları konusunda daimi bir teste tabi olmaktadır. Müslümanların entegrasyonu üzerine yapılan tartışmaların muradı bir takım "iyi Müslüman" modellerini inşa edip öne çıkarmak, diğerlerini ise kötülemektir. Hollanda örneğine bakıldığında iki model öne çıkmaktadır: terk-i İslam ederek Hollandalı olmak ve İslam'ı liberalleştirerek Hollandalı olmak. Son yıllarda en çok öne çıkan örnek ikinci modelin temsilcisi olan Ahmed Aboutaleb'dir. Dindar bir Müslüman olan Ahmed Aboutaleb çatışmayı İslam ve Batı arasında değil de İslamcılık ile liberal değerlere inananlar arasında olduğunu söyleyen "yeni liberalizm"e de yakın bir duruş sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupalı Müslümanlar, entegrasyon, Hollanda, yeni liberalizm, çokkültürcülük, İslamcılık.*

Abstract

Since the bombings in Madrid (2004) and London (2005), a "total suspicion" on Muslims in Europe has been constructed. Because of that, Muslims in Europe has been continuously tested about their integration into the host societies. The aim of these debates about Muslim integration is to build and promote some "good Muslim" models and denigrate others. In the Dutch case, two models got prominence: abandoning Islam to be Dutch and moderating Islam to be Dutch. Lately, Ahmed Aboutaleb, a representative of the second model, has been promoted the most. Also, Aboutaleb, a pious Muslim, has a very close standpoint with the "new liberals", who argues that the clash is not between Islam and the West, but between Islamism and the believers of liberal values.

* Doktora, Siyaset Bilimi Bölümü, Bilkent Üniversitesi.

Key Words: *European Muslims, integration, Netherlands, neo liberalism, multi-culturalism, Islamisms.*

1. GİRİŞ

Avrupa’da yaşayan Müslümanların varlığına dair tartışmalar ile çokkültürlü toplumun krizi tartışmaları ilginç bir şekilde paralellik arz etmektedir. Çokkültürcülüğün önemli teorisyenlerinden Bhikhu Parekh (2006: 179), makalelerinden birine şu cümle ile başlar: “Avrupa’nın birçok müessir kesiminde, kıtada yaşayan 15 milyon Müslümanın ciddi bir kültürel ve siyasal tehdit oluşturduğuna dair yaygın bir kanaat var.” Parekh’in de vurguladığı gibi bu kanaat, siyasal ve ideolojik ayrımların ötesine geçmekte ve muhafazakârlar, faşistler, liberaller, sosyalistler ve komünistler tarafından– farklı seviyelerde de olsa– paylaşılmaktadır. Konu ile ilgili yapılan tartışmalara bakıldığında, Avrupa’daki Müslümanların varlığı ile çokkültürlü toplumun krizi arasında bağ kuran iki popüler tez dikkat çekmektedir. Bir yandan, Müslümanlardan önce huzurlu bir çokkültürlü toplumun var olduğu, ama Müslümanların 1960’lardan beri yoğun bir şekilde bu topluma dâhil olması ile çokkültürlü toplumun huzurlu bir şekilde devam etmesinin imkânının kaybolduğu iddia edilmektedir. Yani çokkültürlü toplum veya çokkültürcü politikalar başarısızlığa uğramışsa burada sorumluluk Müslümanlarıdır. Bir diğer yaygın kanaat ise hedefine Müslümanlardan daha çok Müslümanlara kendi kültürlerini muhafaza etmek için yasal ve psikolojik imkânlar sunan çokkültürcü politikaları koymaktadır. 2004 yılında Madrid’de ve 2005 yılında Londra’da gerçekleşen bombalamalardan sonra sıklıkla dillendirilen bu argümana göre Müslümanların içinde yaşadıkları toplumlara entegre olamamaları ve en nihayetinde bu toplumlara yönelik şiddet eylemlerinde bulunmalarının sorumlusu çokkültürcü politikalarıdır. Çünkü bu tür şok edici şiddet eylemlerinin failleri o ülkelerde doğan, büyüyen, eğitilen ve bu özelliklerinden dolayı yaygın bir şekilde “yerli-yapım teröristler” (*home-grown terrorists*) şeklinde nitelenen Müslüman geçlerdi. Etnik ve dinsel gruplara belli derecelerde özerklik veren çokkültürcü politikaların ise bu gruplara “güvenli barınaklar” inşa ettiği iddia edilmiştir.

Bu tür tezler özellikle Madrid ve Londra bombalamalarından sonra Avrupa ülkelerinin medyasında daha şiddetli bir şekilde dile getirilmiş ve bu söylem neticesinde Batılı toplumlarda yaşayan Müslümanlar üzerinde bir *total şüphe* oluşmuştur. *Total şüphe* derken “iyi bir Müslüman” olduğunu kanıtlayana kadar bir Müslüman’ı “şüpheli” olarak gören bir zihinsel durum kastedilmektedir. Bu şüphe sadece radikal bir takım Müslümanları toplumun güvenliğine dönük fiziksel bir tehdit olarak algılamaktan ibaret değildir. Bunun ötesinde, tüm Müslümanları potansiyel olarak ulus devlete sadık

olmayan, liberal demokrasinin norm ve değerleri ile çatışan, refah devletine zararlı ve Batı’ya karşı düşmanca hisler besleyen öğeler olarak görmeyi de içerir. Ancak bu şüphe, “medeniyetler çatışması” tezinden farklı olarak, bir tarafta Batı ve diğer tarafta İslam’ın yer aldığı iki blok arasında bir çatışma dili üretmekten ziyade “iyi Müslüman” ile “kötü Müslüman” arasında bir fark inşa ederek İslam’ın kendi içinde olduğunu farz ettiği bir çatışmayı öne çıkarmakta ve bu çatışmada iyi Müslümanlara yatırım yapmaktadır. Mahmood Mamdani’nin (2002: 676) ifade ettiği gibi iyi ile kötü Müslümanlar arasındaki bu ayrım iyi ve kötü kişilikler veya suçlular ve iyi vatandaşlar arasındaki ayırmadan farklıdır. Kötü Müslüman derken onun da tıpkı diğer vatandaşlar gibi hırsız, kötü bir komşu veya kötü bir öğrenci olmasına değil gerçek/ılımlı/hoşgörülü İslam’ı sabote eden siyasal İslam veya İslamcılık ile ilişkili olmak kast edilmektedir.¹ Arun Kundnani (2008), şerhlerin en büyüğü olarak sunulan İslamcılığa karşı liberal değerlerin savunulması şeklinde zuhur eden bu yeni söylemi “saldırgan yeni liberalizm” (*agressive new liberalism*) olarak adlandırmaktadır. Yeni liberaller için mesele sadece bir güvenlik sorunu değildir. Asıl mesele İslami köktencilığe karşı yumuşak başlı davranmanın varacağı yerin ifade özgürlüğünün kısıtlanmasıdır ki bu da liberal topluma en yıkıcı darbeyi vurmak anlamına gelecektir. Oysa Müslümanları provoke etmemek için uğraşırken seküler entelektüellerin ve siyasetçilerin dini eleştirme hakları ellerinden alınmamalıdır (Ash, 2006). Tam da bu noktada çokkültürcüler ile yeni liberaller arasında çok açık bir gerilim oluşmaktadır. Gerilimin kaynağı bugün demokrasiye yönelen en büyük tehlikenin ne olduğu sorusuna verilen iki farklı yanıtta gizlidir. Çokkültürcülere göre “demokrasilerin bugün yüz yüze olduğu en büyük tehlike” azınlıkların tanınma taleplerine “ahlaken savunulabilir ve siyaseten tutarlı yanıtlar” bulabilmektir (Kymlicka, 1995: 1). Amerika’da Paul Berman, İngiltere’de Timothy Garton Ash veya Hollanda’daki Paul Cliteur gibi yeni liberallere göre ise zamanımızın en büyük problemi farklılık iddialarına “siyaseten doğrucu” yanıtlar verilmesidir, çünkü siyaseten doğruculuk ancak ve ancak “ifade özgürlüğünün nefes borusunu sıkma isteyenler”in elini güçlendirmektedir (Ash, 2006).

Bu yeni yaklaşım çokkültürcülüğü naif bir ideoloji ve politika olduğu gerekçesiyle reddeder. Gerçekten de A.B.D. ve Avrupa ülkelerinde gerçekleşen şok edici şiddet eylemlerinden sonra “kötü Müslümanlar” yanında eleştirilerin yöneldiği diğer bir hedef de çokkültürcülük olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi, 11 Mart 2004 Madrid bombalamaları, 2 Kasım 2004’te Theo van Gogh’un Amsterdam’da öldürülmesi ve 7 Temmuz 2005

¹ İslam medeniyeti içinde aşırı ve ılımlı arasında vurgu yapan en önemli Avrupalı Müslümanlardan biri de Bassam Tibi’dir (2008).

Londra bombalamalarından sonra birçok analist, gözlemci, entelektüel, gazeteci veya siyasetçi sadece çokkültürcülüğün başarısız olduğunu söylememiş, ayrıca bu politikayı radikallere karşı çok yumuşak başlı davrandığı, hatta onların daha da radikalleşmesine sebep olduğu gerekçesiyle olanlardan sorumlu tutmuşlardır (Modood, 2005). Örneğin, Hollanda'da Paul Scheffer (2000) çokkültürcü politikaların Müslüman göçmenleri entegre etmek konusunda başarısız olduğunu, hatta onların daha da toplumdan ayrışmasına sebep olduğunu iddia etmiştir. Veya 7 Temmuz 2005'teki Londra bombalamalarının hemen akabinde Gilles Kepel (2005) bu saldırıyı gerçekleştirenleri "İngiltere'nin çokkültürlü toplumunun çocukları" olarak adlandırmıştır. William Pfaff (2005) ise "bu İngiltereli bombacıların yanlış yönetilmiş ve yıkıcı bir çokkültürcülük ısrarının sonuçları" olduğunu söylemiştir.

Arun Kundnani'nin de belirttiği gibi (2007), en iyimser yorumcular bile çokkültürcülük politikalarının artık terk edilip "entegrasyon"un öne çıkarılması gerektiğini söyler olmuşlar, hatta kimileri entegrasyonu asimilasyon ile neredeyse eş anlamlı olarak kullanmaya başlamışlardır. Entegrasyon gerçekten de müphem bir kavramdır. Tanımı sadece sosyal bilimciler arasında değil, ülkelerin tarihsel gelişimlerine ve vatandaşlık anlayışlarına bağlı olarak da değişebilmektedir. Yine de Avrupa'nın birçok ülkesinde bu tabir çokkültürcülüğün azınlık gruplarına aşırı özerklik tanıyan ve onların paralel toplumlar inşa etmesine sebep olduğu düşünülen uygulamaları ile azınlıkların kültürel kimliklerini yok sayan asimilasyon politikaları arasında dengeli bir politika önerdiği gerekçesi ile sıklıkla kullanılır olmuştur. Buna rağmen entegrasyona yüklenen anlam halen duruma ve ülkeye göre farklılık arz etmektedir. Entegrasyon, azınlık ile çoğunluk arasındaki ilişkinin azınlıkların aleyhine tek taraflı bir ilişki olduğu düşünüldüğü ve sosyokültürel entegrasyona vurgu yapıldığı ölçüde asimilasyonun siyaseten doğrucu bir ikamesi haline gelmektedir. Bu durumda sosyokültürel entegrasyon, ev sahibi ülkenin kültürüne ve yaşam tarzına bir adaptasyon anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla entegrasyon toplumun asal bileşenleri olarak kabul edilen yerleşik gruplarda minimum değişimi öngörürken, azınlıkların bu yerleşik grupların huzurunu kaçırmamasını ve mümkün olduğu ölçüde hayat tarzı anlamında, özellikle de kamusal alanda, onlar gibi olmalarını beklemektedir. Entegrasyonu sosyoekonomik bir fenomen olarak değerlendiren diğer görüş ise topluma yeni katılan grupların yaşamlarını idame ettirmelerinin minimum gereksinimlerine (dil, eğitim, iş) sahip olmalarını öncelemekte, yine de

kamusal alanda çoğunluğun benimsediği bir takım davranış kodlarının azınlıklar tarafından da takip edilmesi gerektiğini savunmaktadır.²

Özellikle Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde bazı Müslümanlarca gerçekleştirilen şok edici şiddet eylemlerinden sonra entegrasyon kavramının Müslümanlar üzerinde kullanımında hızlı bir yaygınlaşma olmuştur. Daha da önemlisi, Müslümanların yaşadıkları topluma uyumu görünmez ama çok etkili bir *entegrasyon-ölçer* ile daimi bir şekilde test edilmektedir. Bu *entegrasyon-ölçer* görünmezdir; bir söylemden ibarettir; ortada entegrasyonu test eden bir kurum veya makine yoktur. Söylem siyasetçiler, medya, entelektüeller ve sokaktaki, okuldaki, işyerlerindeki sıradan insanlar tarafından taşınmakta, değişik şekillerde ifade edilmekte ve yaygınlaştırılmaktadır. Bu görünmezliğin diğer bir sebebi de yukarıda da izah edildiği gibi entegrasyonun herkesçe kabul edilen standart bir tanımının olmamasıdır. Diğer taraftan, *entegrasyon-ölçer* çok etkilidir, çünkü entegrasyon konusunda şüpheli kategorisine giren Müslümanlar bu söylemin etkilerini direk ve dolaylı şekillerde ve daimi olarak gündelik hayatlarında hissetmektedir. Bir Müslüman yeterince entegre olmadığı gerekçesi ile işe alınmayabilir. Bir başkası toplu ulaşım araçlarında kendisinin o topluma ait olmadığını düşünen diğerleri tarafından sadece göz ile taciz edilebilir. Polis memurları potansiyel olarak suçlu kategorisine soktuğu bir Müslüman gence diğerlerine göre daha sert davranabilir. Veya bir öğretmen Müslüman bir ilkokul öğrencisini hayattan beklentisinin düşük olduğu ön yargısı ile düşük seviyeli bir liseye yönlendirebilir. Dindar bir Müslüman gelecekte entegrasyonda başarısız olacağı ihtimaliyle vatandaşlığa veya oturma iznine layık görülmebilir. Tüm bu keyfi uygulamalar entegrasyonun ne olduğuna dair bir belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu belirsizlik ölçüsünde hayatın her alanında standartları belirsiz bir entegrasyon sınavı Müslümanlar nezdinde daimi bir şekilde kendini hissettirmektedir. Entegrasyona dair tüm bu söylemler neticesinde ise bir yandan entegre olmuş Müslüman modelleri hem inşa edilirken, diğer yandan bu modelleri temsil eden bazı örnekler öne çıkarılmaktadır. Söz konusu modellere uyanlar “iyi Müslümanlar” olarak algılanmakta, diğerleri ise potansiyel problem kaynakları olarak görülmektedirler.

2. HOLLANDA’DA ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK VE MÜSLÜMANLAR

Bu söylemleri incelemek için en iyi örneklerden biri de Hollanda’dır. Bu ülkeyi iyi bir örnek yapan ilk sebep barındırdığı yoğun

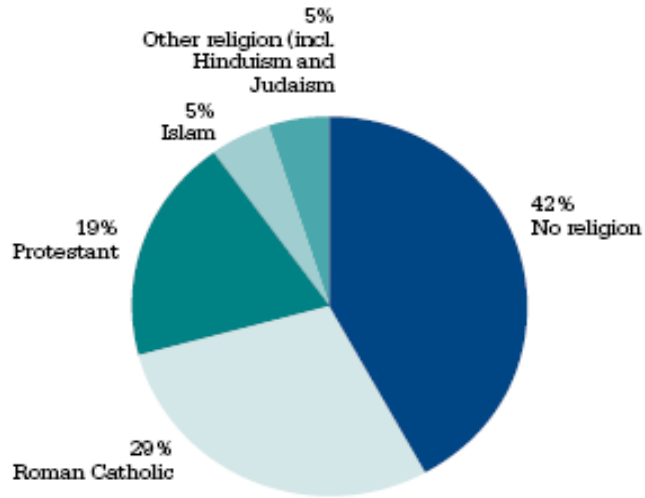
² Sosyokültürel ve sosyoekonomik entegrasyon ile ilgili genel tanımlar ve Hollanda’da bunun uygulamaları ile ilgili bir çalışma için, bkz. Hagendoorn ve diğerleri (2003).

Müslüman nüfustur. 2009 itibarıyla, Hollanda genelinde % 6 oranında, yani bir milyona yakın Müslüman yaşamaktadır (bkz. Şekil 1). 1960'lerden itibaren bu ülkeye daha çok misafir işçi olarak gelen Müslümanların çoğu beklentilerin aksine kendi ülkelerine dönmeyince 1980'lerden itibaren Müslümanların Hollanda toplumuna sosyoekonomik ve kültürel entegrasyonu hakkında önemli tartışmalar yapılmıştır. Hatta 1990'lerden itibaren, göçmen ve mültecilerin ülkeye girişi ve bu azınlıkların topluma entegrasyonu siyasetin de en başta gelen gündem maddelerinden biridir. İkinci Dünya Savaşı'nın travmatik etkilerinin bir mirası olarak etnik ve dini azınlıklara yönelik eleştirileri hoş karşılamayan, çoğu zaman bu tür söylemleri ırkçılık olarak niteleyip siyasetin dışına iten Hollanda siyasi kültürü içinde bu konuların açık ve doğrudan bir dille merkez siyasette konuşulması ancak 1991'de liberal demokrat Halkın Özgürlük ve Demokrasi Partisi (*Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*, VVD)'nin o dönemki lideri olan Frits Bolkestein ile olmuştur. Bolkestein, Eylül 1991'deki *Liberal International* buluşmasında İslam ile Batılı değerlerin uyuşmadığını, Müslüman göçmenlerle ilgili yaşanan problemlerin bu sebepten kaynaklandığını ve değer uyuşmazlığı olduğu durumlarda göçmenlerin yaşadıkları ülkedeki dominant kültürel kalıplara adapte olmaları gerektiğini söylemişti.³ Önceleri aşırı sağcı siyasi partilerin argümanı olan bu söylem o tarihten itibaren merkez siyasetin de önemli söylemlerinden biri haline gelmiştir. Bolkestein'a göre bu yaklaşım Hollanda siyasi elitinin "siyaseten doğrucu" üslubuna göre daha samimi ve gerçekçidir. Daha sonra yaygınlaşmış konuyla ilgili yapılan tartışmaların baskın üslubu haline gelecek bu yeni tarzı Baukje Prins (1997) "yeni gerçekçilik" (*new realism*) olarak adlandırmaktadır.

Entelektüel çevrelerdeki en çarpıcı ve ses getiren çıkışı ise Hollanda İşçi Partisi'nde de etkin bir isim olan Profesör Paul Scheffer 29 Ocak 2000 tarihli "Çokkültürlü Trajedi" (*Het Multiculturele Drama*) başlıklı yazısıyla yapmıştı. Scheffer, Hollanda kültürü ve toplumu ile herhangi bir bağ kur(a)mayan ve çoğunlukla Müslümanlardan müteşekkil bir "etnik alt-sınıf"ın oluşmasını "trajedi"nin bizzat kendisi olarak sunmaktaydı. Çokkültürcü politikaların Müslümanların entegrasyonunda başarısız olduğu hatta Müslümanların toplumdan ayrışmasına sebep olduğunu iddia eden Scheffer'a göre bunun en temel sebeplerinden biri de Hollanda toplumunun normları ve değerlerinin İslam ile uyuşmamasıydı. Toplumun bütünlüğünü korumak ve liberal demokrasinin düzgün bir şekilde işlerliğini sağlamak için

³ *Liberal International* dünyadaki birçok liberal siyasi partinin çatı örgütlenmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.liberal-international.org/>. Bolkestein'in konuşmasının tam metni için, bkz. <http://www.liberal-international.org/contentFiles/files/Bolkestein%201991.pdf>

yerinde bir entegrasyon politikasına ihtiyaç olduğunu söyleyen Scheffer’ın bu yazısı Hollanda parlamentosunda iki gün süren bir tartışma oturumunun yapılmasına bile sebep olmuştu (Lechner, 2002: 3).

Şekil 1.

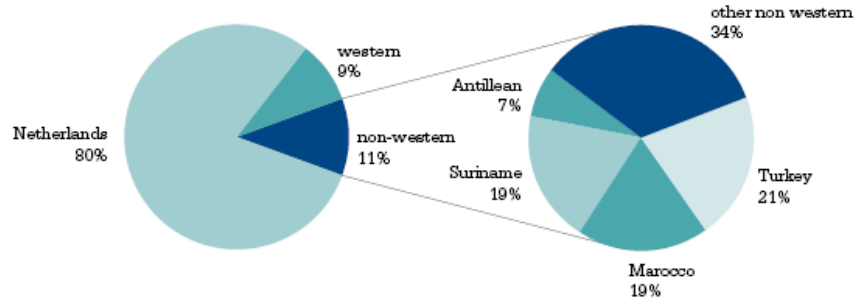
Hollanda’da dini gruplar

(Kaynak: CBS, Hollanda Merkezi İstatistik Kurumu, Centraal Bureau voor de Statistiek)⁴

Çokkültürcülük ve Müslümanlar konusunda Hollanda’yı iyi bir örnek yapan diğer bir sebep kozmopolitan kültürü ile meşhur bu ülkenin, homoseksüellik, uyuşturucu, fuhuş ve ötenazi gibi konularda halen bir liberal öncü iken, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu göçmenlere (bkz. Şekil 2) dönük toleranslı politikalarından en keskin geriye çark etmelerden de birini yaşamış olmasıdır (Entzinger, 2003). 1990’lı yılların sonunda başlayan ve 11 Eylül’den sonra ivme kazanan bu u-dönüşü ile birlikte sadece Batılı olmayan ülkelerden gelen göçmenlerin Hollanda’ya girişleri zorlaştırılmamış, aynı zamanda ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin– özellikle de Müslümanların– entegrasyonuna dönük politikalara ağırlık verilmiştir. Ajans France-Presse’nin Lahey muhabiri Gerald de Hemptinne (2003), Hollanda toplumunda son zamanlarda yaşanan dönüşümlerle ilgili gözlemlerini şöyle aktarır: “Hollanda’da birçok insan eşcinsel evliliklerin, fuhşun ve ötenazinin

⁴ Bu şekil Forum adlı enstitünün “October 2009 Fact Book” adlı kitapçığından alınmıştır. Kitapçığa elektronik olarak http://www.forum.nl/international/Publications/FORUM_publications/Fact_Books/CatalogListId/22/CatalogId/218 adresinden ulaşılabilir.

yasallaştırılması gibi liberal muvaffakiyetlerden gurur duyarken, açık-görüşlü olmanın dezavantajları olduğunu da gittikçe daha çok görmektedir.” Burada sözü edilen “açık-görüşlü olmanın,” diğer bir ifadeyle, demokrasinin “dezavantajları” eşcinseller, fuhuş veya uyuşturucularla ilgili değil, ama Müslümanlarla ilgili problemler hakkındadır. Yani, demokrasinin dezavantajı derken ima edilen, genelde Batı-dışı ülkelerden gelen göçmenlerin, özelde ise Müslüman azınlıkların demokratik yollarla idare edilmesinin zorluklarıdır. Bu yöndeki inanç, 1990’ların başlarından beri ifade edilir olmuş, 2000’lerde ise yaygınlaşmıştır.

Şekil 2.

Hollanda’da Batılı olmayan etnik azınlıkların oranları⁵

Hollanda’nın iyi bir örnek olmasını sağlayan bir başka sebep ise entegrasyon tartışmalarının 1990’ların başlarında, yani 11 Eylül’den çok önce, kültürel ve dini bir mecraya kaymasına rağmen 2000’lerin başında yerel dinamikler açısından 11 Eylül’den çok daha etkili iki dramatik olayın yaşanması ve tartışmaların ivmesinin çok hızlı bir şekilde artmasıdır. Bunlardan ilki, sağcı ve göçmen karşıtı popülist bir siyasetçi olan Pim Fortuyn’ın suikasta kurban gitmesidir. Meseleler hakkında Hollanda’nın siyaseten doğrucu olmaya özen göstermesiyle meşhur kamusal dilinden çok daha farklı bir şekilde konuşan, başarılı bir hatip ve tartışmacı, geleneksel siyasi elitin dışından gelen, eşcinselliğini gizlemeyen, duygusal ve karizmatik bir siyasetçi olan Pim Fortuyn 6 Mayıs 2002’de, kazanacağı tahmin edilen parlamento seçimlerinden sadece altı gün önce öldürülmüştü (van Bruinessen, 2006). Fortuyn’ın en temel söylemlerinden biri de İslam karşıtlığı olduğu için başlangıçta herkes ya katilin bir radikal İslamcı olmasından ürkmüş ya da öyle olmasını umut etmişti. Suikastçının beyaz

⁵ Bu şekil Forum adlı enstitünün “October 2009 Fact Book” adlı kitapçığından alınmıştır.

Hollandalı bir hayvan hakları aktivisti⁶ olduğunun öğrenilmesi bazıları için hayal kırıklığı, diğerleri içinse rahatlama vesilesi olmuştu (Eyerman, 2008: 38). Ne var ki, Hollandalı film yönetmeni Theo van Gogh'un Amsterdam'da 2 Kasım 2004 tarihinde Fas kökenli genç bir Hollanda vatandaşı tarafından öldürülmesi ile korkulan (ya da umulan) başa geldi. Theo van Gogh saldırgan ve argo bir dil kullanma konusunda haklı bir üne sahipti (Sniderman ve Hagendoorn 2007: 3). Daha önce birçok kesim ve kişi bu dilden nasibini almış olsa da, van Gogh öldürülmesinden önceki birkaç yıl içinde ağırlıklı olarak göçmenleri ve özellikle Müslümanları kendine hedef olarak seçmişti.⁷ Martin van Bruinessen'in (2006: 7) de söylediği gibi Theo van Gogh'un bir gün "ifade özgürlüğü şehidi" şeklinde azizvari ve kahramanca bir sığata layık görüleceği hiç beklenmezdi.

Özellikle van Gogh'un öldürülmesinden sonra Hollanda'da yaşayan Müslümanların topluma entegre olamadıkları hakkındaki tartışma artarak devam etmiştir. Başlangıçta tartışma van Gogh'u törensel bir üslupla öldüren Mohammed Bouyeri üzerinden yapılmıştır.⁸ Cinayetten sonraki ilk on günde çeşitli camiler ve İslam okullarına saldırılar düzenlenmiş, buralara bir takım ırkçı semboller çizilmişti (NisNews Bulletin, 10 November 2004). Yaşananları "Cennette arıza" ("*trouble in Paradise*") olarak niteleyen Financial Times yazarı Simon Kuper'a göre (2004) bu tür ırkçı saldırılar Hollanda'nın hoşgörüsü ile meşhur kültürü düşünüldüğünde beklenmedik olaylardır. Saldırı hakkındaki ilk tartışmaların odak noktası uluslararası "cihat"ın en nihayetinde Hollanda'ya da gelip gelmediği sorusu etrafındaydı. Bouyeri'nin de içinde olduğu "Hofstad takımı" uluslararası cihadın Hollanda'daki uzantısı olarak görülmekteydi. Sözgelimi bir zamanlar Pim Fortuyn'ı Müslümanlara dönük "patavatsız" dili nedeniyle eleştiren Başbakan Yardımcısı Gerrit Zalm, "radikal İslam'a karşı savaş" deklarasyonu yapmakta bir beis görmemiş (Bawer, 2004) veya VVD'nin o dönemki lideri Jozias van Aartsen bu öldürme olayını "terörist bir eylem" olarak nitelemekte hiç gecikmemişti (van Selm, 2005: 4). Oysa kısa bir süre

⁶ Fortuyn'ın "bir hayvan için en ideal yer boynun etrafıdır" şeklinde sözlerini öldürme sebebi olarak açıklamıştı (Schnabel 2006: 178).

⁷ Van Gogh'un dilinin kabalığını izah etmek için bir örnek vermek yeterli olacaktır. Kendisi Müslümanlar hakkında konuşurken sıklıkla "keçi becerenler" ifadesini kullanırdı. Bardağı taşıran son damla ise Somali kökenli bir Hollandalı milletvekili olan Ayaan Hirsi Ali'nin sert bir İslam eleştirisi yapan *Submission* adlı kitabını filmleştirmesi olmuştur. Bu kitap ve filme aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

⁸ Radikal İslami akımların etkisinde kalmış Fas kökenli bir Müslüman olan Bouyeri önce van Gogh'u tabanca ile vurmuş, daha sonra bir bıçakla kurbanının boğazını kesmiş ve en sonunda da daha önce hazırladığı bir mektubu başka bir bıçakla van Gogh'un göğsüne saplamıştı. O sırada olay yerine gelen polislerle çatışan Bouyeri, asıl amacı "şehit" olmak olsa da, yaralı olarak yakalanmıştı (Buruma, 2007: 3).

sonra tartışmanın odağı genişlemiştir. Bouyeri'nin yaptığı eylemin temel motivasyonunun dini inançları olduğunu açıkça ifade etmesinin yanı sıra Hollanda'da doğup büyümüş Fas kökenli bir vatandaş olması "soft" entegrasyon politikalarının suçlanmasını da beraberinde getirmiştir (van Selm, 2005: 4). Bundan böyle eleştirilerin hedefi küçük bir radikal gruptan bu grubun yeşerdiği iklime, yani Hollanda hükümetinin azınlıklara fazlasıyla müsamahalı yaklaşan çokkültürcü politikalarına kaymıştır. Yukarıda da değinildiği Hollanda'nın entegrasyon politikalarının yetersizliğine dönük bu tür eleştiriler daha önce de vardı, ancak güçlü bir desteğe sahip değildi. Van Gogh'un öldürülmesiyle birlikte hem bu eleştirilerin haklılığına dair çarpıcı bir kanıt elde edilmiş hem de o tarihten itibaren söz konusu eleştiriyi ciddiye alan dinleyici kitlesinin miktarında önemli bir artış gerçekleşmiştir (Hajer ve Uitermark, 2008: 9).

Bu tarihten itibaren Hollandalı siyasilerin Müslümanların entegrasyonuna dair yaklaşımları ile ilgili eleştiriler artarak devam etmiştir. Örneğin Leon de Winter (2005), Pim Fortuyn ve Theo van Gogh'un öldürülmelerinin "Erasmus ve Spinoza'ların Hollanda'sının sonu" olduğunu iddia etmiştir. De Winter'a göre bu cinayetler Hollanda hükümetlerinin 1960'lardan beri yaşanan gelişmeleri, özellikle de Müslüman göçmenlerin ülkeye akın etmesini yeterince iyi idare edememesinin sonuçlarıydı. De Winter bu gelişmelerin Hollanda'nın hoşgörü geleneğini derinden sarstığını iddia etmiştir. Benzeri bir şekilde, Paul Scheffer, Agence France Presse'e verdiği bir mülakatta (8 Temmuz 2008), van Gogh cinayetinin "müstakil bir olay" olmadığını, Hollanda toplumunun "uzun süredir devam eden istikrarsızlık döneminin bir ürünü" olduğunu söylemiştir. Scheffer'a göre Hollanda nasıl Srebrenica'da çatışmayı yönetmede başarısız olduysa, toplum içindeki gerilimleri görüp müdahale etmede de başarısız olmuştur. Bu sebepten dolayı Hollanda'nın meşhur "hoşgörüsü vurdumduymazlığa dönüşmüş" ve bu uzun vadede hiç de hayırlı bir gelişme olmamıştır (Scheffer, 2008).

Herkes cinayete karşı tavır almış olsa da kamusal alana yansıyan tartışmalara bakıldığında iki ana söylem teşhis etmek mümkündür. Bir yanda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını destekleyen, entegrasyonun hem çoğunluğu hem de azınlığı değiştirme potansiyelini haiz bir süreç olduğunu düşünen ve hoşgörüsüzlük ile ayrımcılığın azınlıkların içinde buldukları durumdan kurtarmanın önünde engel teşkil ettiğini düşünen iyimserler vardır. Başını o dönem Amsterdam belediye başkanı olan, daha sonra ise İşçi Partisi (*Partij van de Arbeid*- PvdA)'nin liderliğini devralan Job Cohen'in çektiği bu grup van Gogh cinayetinin Hollanda toplumun hoşgörü, farklılıklara saygı ve ifade özgürlüğü gibi en temel ortak değerlerine yönelik bir saldırı olduğunu, ancak bu değerlere sahip çıkarak söz konusu saldırıya yanıt verilmesi gerektiğini söylemektedir. Diğer tarafta ise kültürel

farklılıkları tehdit olarak gören ve "siyaseten doğruculuk" ve çokkültürcülüğü bu tehdidin alt edilmesine karşı zayıflık olarak algılayan kötümserler bulunmaktadır. Ancak bu ikinci grubun kötümserliğinin çokkültürlü toplumun varlığı ile ilgili olduğunu, kendi siyasi gelecekleri konusunda gayet iyimser olduklarını da vurgulamak gerekir. Çünkü o tarihten itibaren açıkça göçmen ve İslam karşıtı bir söylem kullanan siyasilere ve entelektüellere karşı halkın takdiri gittikçe artmıştır. The New York Times'ın ifadesiyle van Gogh'un öldürülmesinden sonra Müslümanlara ve göçmenlere karşı "hoşgörüsüzlüğe hoşgörü göstermek" Hollanda toplumunun hoşgörü anlayışının bir parçası haline gelmiştir (Bawer, 2004). Bu söylemin en aşırı temsilcilerinden biri olan Geert Wilders'in partisi olan Özgürlük Partisi (*Partij voor de Vrijheid*, PVV)'nin 2009 yılında yapılan anketlerde Parlamento (*Tweede Kamer*)'daki sandalye sayısını 9'dan 20'ye çıkarmış gibi gözükmesi (*Nisnews Bulletin*, January 27, 2009), 2009 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Hollanda'da ikinci büyük parti olarak çıkması (*Telegraph*, 4 Haziran 2009) ve 2010 yılında gerçekleşecek seçimlerde büyük sıçrama gerçekleştirmesinin beklenmesi bunun en önemli sonuçlarından biridir. Theo van Gogh'un öldürülmesinden sonra genel olarak tüm göçmenleri kapsayan olumsuz algı kendisini Müslüman göçmenlere dönük bir olumsuz algıya dönüştürmüştür. Daha önce Frits Bolkestein tarafından gündeme getirilmiş ve sonraları Paul Scheffer, Paul Cliteur veya Bart Jan Spruyt gibi entelektüeller tarafından işlenmiş olan bu söylemin alıcısı hâlihazırda var olsa bile siyaseten kullanışlılığı Pim Fortuyn tarafından ispatlanmış ve nihayet Geert Wilders tarafından tüm bu miras devralınmıştır. Hatta İslam'ı açıkça "gerikalmış bir kültür" olarak tanımlayan Wilders, Hollanda siyasi kültüründe tabu kelimelerden biri olan asimilasyonu açıkça savunmaktan imtina etmemiştir: "Benim derdim dinin kendisi değil, ama İslam'ın siyasi kültürü. Neden Müslümanların daha iyi, daha kabul edilebilir ve daha insani bir medeniyeti temsil eden standart ve değerlerimize adapte olmaları gerektiğini söylemekten korkalım? Ben entegrasyon değil, asimilasyon diyorum!" (*Nisnews Bulletin*, 6 Şubat 2004). Wilders bu söylemini 27 Mart 2008 tarihinde bir internet sitesinde dolaşıma soktuğu *Fitna* adlı bir kısa filmle pekiştirmiştir. Filmde verdiği mesaj açıktı. Bu kısa film Wilders'in Kuran'ı Hitler'in *Kavgam* kitabına benzer bir "faşist kitap", Peygamberin ise Hitler benzeri bir lider olduğu ve "modern Batı demokrasilerinde savunduğumuz tüm değerleri öldürmek isteyen faşist bir ideoloji" aşıl原因an Kuran'ın Hollanda'da yasaklanmasını deklare ettiği önceki konuşmalarının (Crouch, 2008) 11 Eylül saldırıları, cihat çağrısı yapan imamların görüntüleri ve Kuran'dan örnekler gibi görsel öğelerle süslenmiş bir derlemesiydi. Filmin sonunda ise Kuran'ın bir sayfasını yırtmak amacıyla tutmuş bir el gösterilmekte, ekran yırtma sesiyle kararmakta ve "Kuran'ın nefret içeren

sayfalarını yırtmak benim değil Müslümanların işidir” denmektedir. Yani Müslümanlara dinsel bir reform yapmaları doğrultusunda bir çağrı yapılmaktadır.

3. ENTEGRE OLMUŞ MÜSLÜMAN MÜDELLERİ

Burada sorulması gereken soru Müslümanların entegrasyonuna dair söylemin ne söylediğinden ziyade muradının ne olduğudur. Her şeyden önce Theo van Gogh’un katili olan Mohammed Bouyeri’nin Hollanda’da doğmuş, büyümüş, okumuş ve Hollandacayı anadili gibi, belki de anadilinden daha iyi konuşan Fas kökenli bir ailenin çocuğu olduğunu ifade etmek gerekir. Yani entegrasyonu dil bilme, çalışma ve eğitim seviyesi gibi bağımsız değişkenlerle ölçen sosyoekonomik tanımına göre Bouyeri başarılı bir entegrasyon örneğidir. Hatta van Gogh’u öldürmeden birkaç yıl önce, Bouyeri bir derginin kapağında Müslümanların topluma entegrasyonunun başarılı örneklerinden biri olarak sunulmuştu (Sniderman and Hagendoorn, 2007: 3). Ancak son zamanlarda Avrupa’da ve özellikle Hollanda’da entegrasyonun sosyokültürel boyutuna vurgu yapılmaktadır (Hagendoorn ve diğerleri, 2003). Bu durumda entegrasyon fazlasıyla muğlak bir kavram haline gelse de yukarıda ifade edildiği gibi artık en iyimser yorumcular bile çokkültürcülük politikalarının terk edilip “entegrasyon”un öne çıkarılması gerektiğini söyler olmuşlardır.

Ancak kamusal ve özel alanların nasıl tanımlandığı ve kamusal alanı dolduran değerlerin ne olduğu hakkındaki görüşlerin çeşitliliği ölçüsünde entegrasyon tanımları da müphemlikten nasiplerini almaktadır. Bu müphemlik sınırları içinde ise birçok entegrasyon modeli kendine yer bulabilmektedir. Yukarıda değinildiği gibi Theo van Gogh’un katili Muhammed Bouyeri de bu çember içinde yer alabilmektedir. Hatta van Gogh’un vücuduna iliştirilen not açıkça diğer entegrasyon modellerine bir tehdit niteliğindedir. Bu not kısaca Batı toplumlarına ve hükümetlerine dönük suçlamalar içermekteyse de asıl mesaj ne Batı’ya ne de öldürülen kişiye yöneliktir. Mesajın direk olarak seslendiği kişi van Gogh’un çektiği *Submission* adlı İslam karşıtı filmin metin yazarı ve eski bir Müslüman olan Ayan Hirsi Ali ve o dönem Amsterdam belediyesinin entegrasyondan sorumlu üyesi olan Ahmed Aboutaleb’dir (Eyerma, 2008: 1). Aslında mesaj direk olarak Hirsi Ali ve Aboutaleb gibi sembol kişilere seslense de amacın Hollanda’daki Müslüman toplumuna bir şeyler söylemek olduğu da iddia edilebilir. Bouyeri Hollanda’da Müslüman olmanın en sahih yolunu kendisinin temsil ettiği ve kendi yolunun alternatifleri olan Hirsi Ali ve Aboutaleb gibi modellerin örnek alınmaması gerektiği mesajını vermektedir. Bouyeri’ye göre Hirsi Ali karşı safta kendine sağlam bir yer edinebilmek için köklerini inkâr etmiş, İslam’ı terk etmiş bir haindi. Ayrıca, Ian

Buruma'nın da söylediği gibi (2007: 219), Bouyeri'nin yıkmak istediği Batı medeniyeti Hirsi Ali'nin vücudunda tecessüm etmişti. Bir diğer başarılı entegrasyon örneği olarak gösterilen Ahmed Aboutaleb ise tıpkı Muhammed Bouyeri gibi Fas kökenli, dindar bir Müslüman'dı. Kısacası burada Müslüman geçmişe veya kimliğe sahip birinin nasıl Hollandalı olacağına dair üç ayrı modelin rekabeti söz konusudur. Bouyeri'nin temsil ettiği modelin, (sonu cinayetle sonuçlanmasaydı bile) kamuoyunun ana akımı tarafından kabul görmesi mümkün değildir. Bouyeri'nin kendini alternatif olarak sunduğu diğer iki modelin ilkinin ben "terk-i İslam ederek Hollandalı olmak" ikincisini ise "İslam'ı liberalleştirerek Hollandalı olmak" şeklinde adlandırıyorum. İlk modelin öne çıkan örnekleri Ayaan Hirsi Ali ve Afshin Ellian iken ikinci modelinki ise Ahmed Aboutaleb'tir.

3.1. Ayaan Hirsi Ali ve Afshin Ellian: Terk-i İslam Eterek Hollandalı Olmak

29 Ağustos 2004'te Hollanda devlet televizyonlarından biri *Submission* (Teslimiyet) adlı kısa bir film yayınladı. Bu kısa film Hollanda'ya mülteci olarak gelen ve daha sonra milletvekili olan Ayaan Hirsi Ali'nin aynı adlı kitabından uyarlanmış ve Theo van Gogh tarafından film edilmişti. Kitap ve film "İslamistan" adlı kurgusal bir ülkede yaşayan dört farklı kadının kısa hikâyelerinden oluşmaktaydı. İlki, zina ettiği için falakaya yatırılan, ikincisi istemediği biriyle zorla evlendirilen, üçüncüsü kocası tarafından dövülen ve dördüncüsü ise amcası tarafından tecavüz edilip hamile bırakılan birer kadın hakkındaydı (Hirsi Ali, 2006: 141-150). Hirsi Ali'ye göre bu dört kadın da kaderlerine teslim olmuşlardı, çünkü İslam teslimiyet (*submission*) anlamına gelmekteydi. Bir diğer ifadeyle Hirsi Ali İslam ile kadın üzerindeki baskı arasında doğal bir bağ kurmaktaydı. Hirsi Ali'nin bu iddiasını destekleyen Kuran'dan ayetler filmde yarı çıplak bir şekilde yerde uzanan kadınların vücutlarına yazılmıştı. Hirsi Ali bu yaptığının şiddete değil tartışmaya yol açacağını düşünse de tartışmalar filmin yönetmeni olan Theo van Gogh'un öldürülmesi ile sonuçlanmıştı. Bu olay hem Hirsi Ali'yi tehlikeli bir provokatör olduğunu düşünenler hem de İslam dünyasından Batılıları uyarmaya gelen bir kahraman olarak görenlerin düşüncelerini pekiştirmiştir.

İslam dünyasından gelip Batı dünyasını Müslümanlarla ilgili olarak uyarma görevini üstlenen kişilerin başarılı entegrasyon örneklerinde de öne çıktıkları gözlemlenmektedir. Somali kökenli bir mülteci olarak Hollanda'ya gelen Hirsi Ali ile birlikte İran kökenli bir mülteci olan Afshin Ellian bu alandaki en çarpıcı iki örnektir. Her iki kişi de Hollanda'ya geldikten sonra başarılı bir şekilde Hollandacayı öğrenmişler, üniversitelerde eğitim almışlar ve sonrasında İslam, Müslümanlar ve entegrasyon konularında dönen

tartışmaların fazlasıyla tesirli birer parçası olmuşlardır. Ayaan Hirsi Ali cebri bir evlilikten kaçmak için 1992 yılında, 22 yaşındayken Hollanda'ya gelmiş, hızlı bir şekilde dil öğrenmiş, Hollanda vatandaşı olmuş, Leiden Üniversitesi'nde siyaset bilimi üzerine lisans eğitimi almış, İşçi Partisi'nde araştırmacı olarak bulunmuş ve en nihayetinde sağ liberal bir parti olan VVD'den milletvekili seçilmiştir. 2004'te, yani Theo van Gogh'un öldürüldüğü sene Hollanda'nın Elsevier (Aralık 2004) dergisi tarafından "Yılın Hollandalısı" olmaya layık görülen Hirsi Ali, sonraki sene de TIME tarafından "en etkili 100 kişi" listesinde kendine yer bulmuştur. Hirsi Ali'nin Hollanda macerası Hollanda'ya ilk geldiğinde yaptığı sığınma talebinde yalan söylediğinin ortaya çıkmasından sonra 2006 yılında milletvekilliğinden istifa edip Washington'daki muhafazakâr bir think-tank olan *American Enterprise Institute*'ta çalışmak üzere ABD'ye gitmesi ile son bulmuştur. Ayaan Hirsi Ali birinci nesil göçmen, siyah, kadın ve Müslüman⁹ olmak gibi hemen hemen tüm mağdur kategorileri geçmişinde taşıması sebebiyle çok başarılı bir entegrasyon örneği olarak kabul edilmektedir. Tüm bu dezavantajlı geçmişe rağmen milletvekili olmayı başarmış, önemli bir tarihçi olan Jonathan Israel tarafından "Spinoza'nın varisi" (Buruma, 2007: 24) ve New York Times tarafından "Aydınlanma'nın kızı" (3 Nisan 2005) olarak tanıtılmaya layık görülmüştür.

Ayaan Hirsi Ali, siyasi bir şöhret sahibi olmasını bir yandan sert bir İslam eleştirisi yapmasına diğer taraftan ise paradoksal bir şekilde Müslüman kadınların sesi olduğunu iddia etmesine borçludur. Kendisi Müslüman kadınlarla ilgili konularda genellikle Müslüman erkeklerin konuştuğunu, oysa "Müslüman kadınlar adına konuşacak bir kadına ihtiyaç" olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır (Hirsi Ali, 2006: 5). Müslüman kadınların "kendi hayatlarına çekidüzen vermek için iyi olanaklar sunan egemen Batı kültüründen daha çok faydalanmaları"ni tavsiye eden Hirsi Ali (2006: 6), bu olanakların ne denli cazip sonuçlar verebileceğinin "canlı kanıtı" olarak elbette kendini örnek göstermektedir. Bunu yaparken Hirsi Ali birbirini tamamiyle dışlayan iki medeniyet/kültür bloğundan bahsetmektedir: bir tarafta Müslüman kadının ezildiği, erkek egemen İslam kültürü, diğer tarafta ise kadını özgürleştiren, eşitlikçi Batı kültürü. Ancak Avrupa'da İslami kimliğini muhafaza ederek toplumsal, siyasal, ekonomik hayata katılan ve melez kimlikler inşa eden Müslümanların sayısı her geçen gün artmaktadır. İçinde yaşadıkları toplumların kendilerine sundukları olanaklardan faydalanmak için Hirsi Ali'nin tercih ettiği gibi dinin terk edilmek zorunda olmadığını kanıtlayan örnekler de mevcuttur. Kısa bir tarama yapıldığında bile Hirsi Ali'ninkine alternatif birçok farklı başarı öyküsünün varlığı ile

⁹ Kendi ifadesiyle "iyi bir Müslüman" olarak yetiştirilmiş, hatta Kenya'daki İhvan-ı Müslimin'e dahil olmuştur (Hirsi Ali, 2006: ix).

karşılaşılacaktır. Sözgelimi *TIME* dergisinin 11 Şubat 2008 tarihli sayısının kapağı "Avrupa'nın Müslüman başarı hikâyeleri" başlığı ile çıkmıştır. *TIME*'daki makalenin de söylediği gibi Avrupa Müslümanlarının kaderi eğitimsiz, işsiz, niteliksiz bir alt sınıf veya kapalı bir cemaat olmaktan ibaret değildir (Power, 2008). Söz konusu makale Müslüman bir orta sınıfın yükselişini haber vermektedir. İkinci ve üçüncü nesil Müslüman kadınlar eğitim almakta ve kariyer hedeflerini her geçen gün yükseltmekteyken, bir kısmı bunu dini inanışlarının sembolik dışavurumlarını terk etmeden yapmayı tercih etmektedir. Başörtülü kadınların kamusal alandaki varlıkları ile ilgili gün geçtikçe çoğalan tartışmalar da bu tercihin bir ürünü olabilir. Müslüman kadınlar iş yerlerinde, siyasette ve sanatta başarılı oldukça Ayaan Hirsi Ali'ye alternatif modeller de artmaktadır. Örneğin, *Time* dergisinin hikâyesine yer verdiği kadınlardan biri de Hollanda'nın ilk başörtülü avukatı olan Famile Arslan'dır. Bir diğer başarılı örnek ise Belçika Parlamentosuna seçilen ilk başörtülü kadın milletvekili olan Mahinur Özdemir'dir. Bunlardan da anlaşıldığı üzere, Hirsi Ali'nin ötekisi olarak Mohammed Bouyeri'den veya Müslüman kadın deyince akla gelen prototip olan evden dışarı çıkmayan, eğitimsiz, ezilen, başörtülü kadından daha farklı örnekler mevcuttur.

Hirsi Ali'nin sol bir parti olan PvdA'den neden sağ bir parti olan VVD'ye geçtiğine dair soruya verdiği yanıt kendisinin çokkültürcülük yaklaşımı hakkında ipuçları vermektedir. Müslüman kadınların haklarının teslim edilmesi noktasında sol siyasetin müşterek haklar anlayışının yetersiz kaldığını, hatta bunun önünde engel olduğunu düşünen Hirsi Ali'ye göre (2006: 2, 68), liberal geleneğin kişisel haklar vurgusu Müslüman kadınlar için daha caziptir. Hirsi Ali (2006: 69) İşçi Partisi'nin kişiyi grup aidiyeti üzerinden değerlendiren anlayışının Müslümanlar özelinde "kendi geri kalmışlıklarına sahip çıkma hakkı" anlamına geldiğini söylemektedir. Müslümanların kültürünü geri kalmışlık ile bir tutan Hirsi Ali, 1990'lara kadar dil öğrenmeleri bile istenmeyen, sadece en ağır işlerde istihdam edilen niteliksiz işçiler olarak hayatlarını devam ettiren, eğitimsiz, sosyal sınıfların en altında bulunan birinci nesil Türk ve Faslı ailelerin hayatlarından örnekler vermektedir. İkinci ve üçüncü neslin varlığına rağmen, Türk ve Faslı gruplarda halen birinci neslin özelliklerinin baskın olduğunu düşünen Hirsi Ali bunu büyük oranda İslam'a bağlar. Ama en az onun kadar önemli olan bir faktör de "çokkültürcülüğün esaslarına iman edenler"dir (Hirsi Ali, 2006: xvii). Entegrasyonu ise neredeyse kültürel asimilasyon ile aş anlamlı şekilde tanımlamaktadır. Hirsi Ali'ye göre entegrasyon "belli bir Müslüman göçmen grubun, ev sahibi Batı toplumundan aldığı değerlerle medenileşmesi süreci"dir (aktaran Peters, 2006: 6).

Afshin Ellian da aktif siyaset yerine akademik hayatı ve gazete yazarlığını tercih etmesi haricinde Hirsi Ali ile benzeri bir hikâyeye ve

perspektife sahiptir. 1966'da Tahran'da doğan Ellian, bir sosyalist olarak Şah rejimine karşı İslamcılarla birlikte mücadele etmiş, ancak İslam Devriminin akabinde önce 1983 yılında Pakistan'a, sonra da Afganistan'a kaçmıştı. 1989 yılında, Afgan otoriteleri tüm İranlı muhalifleri İran'a geri göndermeye karar verince yaklaşık yetmiş İranlı entelektüelle birlikte Avrupa'ya kaçırılmıştı. Afshin Ellian Hollanda tarafından sığınmacı olarak kabul edildi. Tilburg Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alan Ellian 2002'de doktorasını tamamladı ve Leiden Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışırken aynı zamanda çeşitli gazetelerde siyasal İslam ile ilgili çok sert eleştirel yazılar yazmaya devam etti.

İşçi Partisi'nden Eğitim ve Kültür Bakanlığı da yapan siyasetçi Ronald Plasterk, Afshin Ellian'ın Hollanda'da "çokkültürcü solun yumuşak politikalarını eleştiren sağcıların yabancı finansu" olduğu ölçüde değerinin arttığını ifade etmiştir (aktaran Buruma, 2007: 24). Gerçekten de Ellian'ın eleştirilerinin hedefi çoğu zaman Müslümanlardan ziyade Hollanda'nın siyaseten doğrucu siyasi elitidir. Ellian'a göre (2005d) Müslümanlar Hollanda'da evdeymiş gibi hissetmektedirler çünkü "Hollanda toplumundan ayrılmış bir topluluk olarak kadınlara baskı, çocuklara kötü muamele, dinsel hoşgörüsüzlük ve kültürel geri kalmışlık şeklinde tanımlanabilecek olan kendi kültürlerini özgürce yaşama hakkına sahiptirler." Bu türden bir yaşam tarzını eleştirmek üzerindeki baskıyı ise Ellian (2005d) "psikolojik terör" (*moral terror*) olarak nitelendirir. Burada Hollanda'nın ve Batı'nın liberal kimliğine düşman olarak kendini inşa etmiş yekpare bir İslam kültürü karikatürize edilmekte ve bu kültür baskı, hoşgörüsüzlük ve gericilik ile özdeşleştirilmektedir. Böylece liberalizm ve Aydınlanma adına Müslüman hayat tarzlarına karşı hoşgörüsüzlük meşru görülmektedir. Ellian'a göre bir liberal demokraside vatandaşların önemli bir kısmı ilahi yasaları seküler yasalara üstün görüyorsa—ki tüm Müslümanlar şeriat rejimi altında yaşamak istemektedir—hayati bir tehlike söz konusudur ve bununla gerekirse güç kullanarak mücadele edilmesinde liberal olmayan bir taraf yoktur (aktaran Buruma, 2007: 25). Hollanda siyasi kültürünün İkinci Dünya Savaşından miras kalan dezavantajlı grupları korumayı önceleyen alışkanlıklarının bu mücadelede bir zayıflık olduğunu düşünen Ellian sadece Müslümanların kendilerine birçok haklar tanıyan yasal sisteme sadık olmamalarına değil Batılıların da kendi değerlerine yeterince sahip çıkmamalarına isyan etmektedir.

Bu dil ile Afshin Ellian "biz ve ötekiler" söylemine katkı yapmaktadır. Kendi yazılarında Aydınlanma değerlerine inananlar anlamında "biz" ve Müslümanları da karşı cepheye yerleştirerek "onlar" ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. Ancak "biz" derken sadece evrensel değerler müminlerinden oluşan bir topluluktan değil zaman zaman "Hollandalılık"tan da bahsettiği çok açıktır. Örneğin, *Die Welt*'e verdiği bir

mülakatta (10 Kasım 2004), göçmen konularını tartışırken tıpkı Frits Bolkestein tarzı muhafazakâr bir siyasetçi gibi konuşmaktadır: "Bu problemleri kendi başımıza yine kendimiz açtık. Faslıları buraya çalışmaları için getirdiğimizde, ya kendi ülkelerine geri dönmeleri ya da artık memleketlerini geride bırakmaları gerektiğini açıkça söylemeliydik." Bir sığınmacı olarak 1989'da Hollanda'ya gelen Ellian'ın kendisini en az kırk yıldır bu ülkede yaşayan, hatta Hollanda'da doğup büyüyen insanlardan daha Hollandalı ve Batılı hissetmesi ilginçtir. Ellian için Hollandalı olmak Hollanda pasaportu sahibi olmakla, bu ülkede ne kadar uzun kaldığı ile, hatta bu ülkede doğup büyümeyle ilgili değildir. Önemli olan Batı ve Aydınlanma değerleri ile çelişen İslami alışkanlıkları ve hayat tarzını terk etmektir. Bu haliyle Aydınlanma ve liberal değerler ile Hollandalı olmak arasında direk bir bağ kurmakta ve böylece liberal değerler ve Aydınlanma karşıtı olan Müslümanlara dönük söyleme liberal bir meşruiyet kazandırmaktadır.

Ellian için Müslümanları oldukları gibi kabul etmek ancak Batılıların kendi medeniyetleriyle ilgili bir güvensizlikten kaynaklanmaktadır ki Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dâhil olması gibi bir ihtimalin varlığı bile aynı güvensizliğin ürünüdür. Türkiye'yi AB'ye kabul etmek Avrupa'nın coğrafik bir bölge olarak değil ama Aydınlanma'nın doğurduğu bir değerler bütünü olarak sonunu ilan etmekle eşdeğerdir (Ellian, 2004). Ellian tıpkı Ayaan Hirsi Ali gibi İslam'ı yekpare bir kültürel blok olarak sunarken cümlelerinin arasına ırkçılık karşıtı ifadeler de serpiştirmektedir. Mesela, "Çok şükür ki halen Müslümanların çoğu bu geleneğin [şiddet ve katliam] takipçisi veya en azından sıkı bir takipçisi değiller" (Ellian, 2004) demek veya "Müslümanların kendi kendileri hakkında karar veremeyeceklerini düşünmek ırkçılıktır" (aktaran Buruma, 2007: 28) gibi ifadeler kullanmaktadır. Ancak bu tür ifadeleri "Tarih bize terör ve İslam kültürü arasında derin bir bağ olduğunu söylemektedir" şeklinde devam ettirmekte de bir beis görmemektedir (Ellian 2004). İslamcılık ile özünde şiddet içerikli bir din olduğunu düşündüğü İslam arasında veya İslamcılar ile her daim kendilerinin İslamcı olmadığını kanıtlamak zorunda olan Müslümanlar arasında açık ve net bir ayırım yapmayan Ellian, "terörizme karşı savaşta Müslümanların halen yeteri kadar aktif olmadıklarını, Müslümanların teröristlerle ilgili önemli bilgileri paylaşabileceklerine rağmen" bunu yapmadıklarını söylemektedir (Ellian, 2005a). İslam problemine kökten bir çözüm için Müslüman Voltaire'lerin, Müslüman Nietzsche'lerin, yani kendisi, Salman Rüşdi veya Ayaan Hirsi Ali gibi "sapkın"ların [heretic] çıkması gerektiğini iddia etmektedir (aktaran Buruma, 2007: 25). "İslam kaynaklı" şiddet olaylarının nasıl geride kalacağına dair çözüm önerisini Theo van Gogh'un öldürülmesinden bir

hafta sonra *Die Welt*'e verdiği bir mülakatta (10 Kasım 2004) İslam'ın bir aydınlanmadan geçmesi gerektiğini söyleyerek de ifade etmiştir.

Batı demokrasilerinin göçmenlere ve Müslümanlara dönük çokkültürcü politikalarına da karşı çıkan Ellian, çoğulculuğun ancak siyasal İslamı beslediğini iddia etmektedir. Bu tür çoğulcu politikaların bir ürünü olduğunu vurgulamak için Mohammed Bouyeri'yi "polder¹⁰ mücahidi" olarak tanımlayan (2005b) Ellian'a göre yaşananlar "özgürlük fikri ile tüccar zihniyeti arasında bir savaştan ibarettir" ki bu savaşta Hollanda siyasi elitinin pragmatist, kozmopolitan ve siyaseten doğrucu tüccar zihniyeti 1970'lerden beri ifade özgürlüğü ve demokrasiye baskın çıkmıştır (2005c). Oysa İran'da "siyasal İslam'ın zulmünü ve acımasızlığını" bizzat tecrübe eden Ellian, Avrupalı aydınları Müslümanlara karşı daha temkinli davranmaya ve Aydınlanma değerlerini daha cesurca savunmaya davet etmektedir (Ellian, 2005c). Radikal İslamcı ideolojilerle Aydınlanma'nın tüm bileşenlerine aykırı olduğunu düşündüğü İslam arasında ayırım yapmayıp dindar insanlara kendi hassasiyetleri ile demokratik bir toplumda yaşabilmeleri için yer açmayan Ellian ve ona benzer kişiler zaman zaman "özgürlük düşmanlarına özgürlük yok" sloganıyla ünlenen Fransız Devrimi'nin muhaliflere yönelik sert anılarına gönderme yaparak "Aydınlanma fundamentalistleri" olarak tanımlanmaktadır (Buruma, 2007: 27).

3.2. Ahmed Aboutaleb: İslam'ı Liberalleştirerek Hollandalı Olmak

Entegrasyon tartışmalarında öne çıkan ve Hollanda'nın siyasal ve entelektüel eliti tarafından pozitif bir model olarak gösterilen diğer bir kişi Ahmed Aboutaleb'dir. Hollanda'nın ilk göçmen ve Müslüman kökenli belediye başkanı olma başarısını elde eden Aboutaleb, dindar bir Müslüman olarak Hollanda toplumuna nasıl entegre olunacağını gösterdiği için son yıllarda Hirsi Ali ve Ellian modellerinin önüne geçmiştir. Terk-i İslam ederek Hollandalı olmak modelinin Müslümanların çoğunluğu tarafından benimsenmesinin ütöpik olması bir yana, bu modelin öncülüğünü yapan kişilerin kullandığı retorikğin sıradan Müslümanları rahatsız ettiği de görülmüştür. Dolayısı ile Ahmed Aboutaleb son yıllarda, dinine değer veren

¹⁰ "Polder" setler yardımıyla denizi doldurarak elde edilen toprağa denir. Çok önemli bir kısmı deniz seviyesinin altında olan Hollanda da denize karşı mücadele edilerek kurulmuş bir ülkedir. Ünlü bir atasözü olan "Dünyayı Tanrı yarattı. Hollanda'yı ise Hollandalılar yarattı" bunu ifade eden bir sözdür. Deniz ile olan mücadele sıkı bir dayanışma gerektirdiği için Hollandalılar gerektiğinde kendi içlerindeki dinsel ve ideolojik farklılıkları bir kenara bırakmayı da öğrenmişlerdir. Bunun siyasetteki karşılığı derin bir müzakere, uzlaşma ve çoğulculuk kültürüdür. Bu sebeplerden dolayı Hollanda'nın siyasi modeli "poldermodel" olarak da adlandırılmaktadır (Goudsblom, 1967: 11).

Müslümanlara sunulabilecek ve dindar bir Müslüman olarak nasıl iyi bir Hollandalı olunacağını gösterecek bir örnek olarak yükselmiştir.

1961 yılında Fas'ın Rif Dağlarında bir köyde doğan Aboutaleb, 1976'da ailesi ile birlikte Hollanda'ya göçmen statüsünde gelmiş ve Hollanda'daki hayatına dil bilmeyen ve ev sahibi toplumun kültürüne yabancı bir genç olarak çok zor bir statüden başlamıştır. Buna rağmen Hollandacayı hızlıca öğrenip üniversitede iletişim okuduktan sonra bir süre radyo programcılığı yapan Aboutaleb, daha sonra hükümet tarafından da desteklenen ve çokkültürlülük üzerine çalışmalar yapan *Forum* adlı bir enstitünün başkanlığını yürütmüştür. Zamanla siyasi çevrelerde dikkat çeken Aboutaleb, PvdA (İşçi Partisi) bünyesinde siyasete başlamış ve hızla yükselmiştir. 2004-2007 arasında Amsterdam belediye meclisinin en faal üyelerinden biri olarak görev yapmış ve özellikle de Theo van Gogh'un öldürülmesinden sonra Müslümanları yaşadıkları topluma uyum sağlamaya davet eden konuşmaları ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu dönem gösterdiği performans neticesinde 2007 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarlığı görevine getirilen Aboutaleb, 5 Ocak 2009'da Hollanda'nın en büyük şehirlerinden biri olan Rotterdam belediye başkanlığına atanmıştır.

Sosyal ve Kültürel Planlama Bürosu'nun direktörü olan Paul Schnabel'e göre başarılı bir entegrasyon örneği olarak "Ahmed [Aboutaleb] bugün Hollanda'da bir istisnadır" (Schnabel, 2006: 172). Geert Wilders'a göre ise çifte vatandaş (Hollanda ve Fas) statüsü sebebiyle Hollanda'ya sadakati sakat olan Aboutaleb'i bu kadar önemli siyasi mevkilere getirmek bir hatadır (van Outeren ve Stokmans, 2008). Öte yandan, Mohammed Bouyeri'nin anlam dünyasında Aboutaleb düşmanla işbirliği yaparak sırtını Müslümanlara dönmüş potansiyel bir hedeftir (Buruma, 2007: 219). Oysa Aboutaleb, Schnabel'in dediği gibi sadece bir "istisna" değildir; geniş kitlelere örnek teşkil edecek bir model olma iddiasını her geçen gün arttırmaktadır. Wilders'ın "sadakat" sorgusunun ise Hollanda'nın siyasi ve entelektüel elitleri ile halkının çoğunluğu nezdinde karşılığının olmadığı görülmektedir. Aboutaleb, Bouyeri'nin "işbirlikçi" göndermesine ise Theo van Gogh'u anma etkinliklerine katılarak yanıt vermiştir. Theo van Gogh'un öldürüldüğü gün Amsterdam'da toplanan binlerce kişiye katılan Aboutaleb Müslümanların orada bulunmamalarından şikâyet etmişti: "Müslümanlar van Gogh'un bir pislik olduğunu düşünseler bile hukukun üstünlüğünü savunmak için oraya gitmeleri gerekirdi" (aktaran Buruma, 2007: 249). Daha sonra birinci yıldaki anmada gazetecilere verdiği demeçte van Gogh'un öldürülmesi ile ciddi bir şekilde saldırılan anayasaya destek vermek için orda bulunduğunu söylemiştir (Buruma, 2007: 229). Her iki seferde de Müslümanların çoğunluğunun hukukun üstünlüğü ve anayasayı önemsemediklerini ifade etmiştir. Buna sunduğu çözümün ise aşırı sağcı siyasetçilerin "ya sev ya terk et" teklifinden çok farklı olmadığı

görülmektedir. Van Gogh'un öldürülmesinden sadece iki gün sonra 4 Kasım 2004'te Alkabar Camisi'nde yaptığı konuşmada hoşgörünün tek taraflı olamayacağını, Amsterdam'ın bir farklılıklar ve özgürlükler şehri olduğunu ve "bu değerleri paylaşamayanların bu muhasebeyi yapıp bu ülkeden ayrılmaları" gerektiğini söylemiştir (Eyerman, 2008: 42). Dindar bir Müslümandan böyle bir tepki gelmesi benzeri bir açıklama yapması halinde ırkçı olma suçlamasıyla karşılaşabilecek Hollandalılar tarafından fazlasıyla sahip çıkılmış, hatta anında Müslümanlara karşı ayrımcı dilin popüler bir sloganı olarak formüle edilmiştir: "*koffers pakken!*" (valizini topla!) (Hajer ve Uitermark 2008: 16).

Düşmanla işbirliği yapmak Aboutaleb'e en sık yöneltilen suçlamalardan biridir. Örneğin, bir televizyon programında Fas kökenli bir tarih öğretmeni olan Abdelhakim Chouaati tarafından "*NSBer*" (Nazi işbirlikçisi) olarak suçlanmıştı. Hem Hollandacayı gayet akıcı bir şekilde konuşabildiği hem de Hollanda'da yaygın olarak kullanılan bir hakaret olan NSBer'i hiç yabancılık çekmeden kullandığı için Chouaati Hollanda toplumu ile bütünleşmiş bir kişi olarak görülebilir. Bu durumda Chouaati ile Aboutaleb arasındaki tartışma aslında iki farklı entegrasyon örneğinin kavgasıdır. Fas kökenli Hollandalı gençlerin yazdığı bir internet sayfası olan *alqalem.nl*'nin forum sayfalarında Aboutaleb sıklıkla "hain," "yalaka," "fon kaltağı," veya dışardan siyah, içerden beyaz olmasına gönderme yapmak için "Bounty"¹¹ şeklinde adlandırılmaktadır (Buruma, 2007: 249). Dil bilmek, eğitim almış olmak, iş sahibi olmak gibi objektif kriterler esas alındığında, *alqalem.nl*'deki Faslı geçler, Abdelhakim Chouaati ve hatta Mohammed Bouyeri başarılı birer entegrasyon örneği olarak kabul edilmelidirler. Aboutaleb de her platformda kendini iyi entegre olmuş bir Faslı Müslüman prototipi olarak sunmaktadır (Eyerman, 2008: 41). Fakat Aboutaleb'i kendisiyle rekabet eden diğer Fas kökenli örneklerden ayırt edenin veya Schnabel'in ifadesiyle onu bir "istisna" yapanın ne olduğu sorusu önemlidir. Ian Buruma'ya göre (2007: 249) sebep Aboutaleb'in Müslüman fanatiklerin önyargılarına ve şiddet yanlısı tavırlarına karşı durması, entegrasyonu teşvik etmesi ve kendini ifadenin en meşru platformlarından biri olan siyasette aktif rol almasıdır. Paul Schnabel (2006) ise ev sahibi toplumun aktif bir üyesi olmaya dönük taahhüdün Aboutaleb'i diğerlerinden ayıran en önemli özellik olduğunu söylemektedir. Schnabel'e göre Müslüman gençlerin çoğu kendisini örnek almadıkları için Aboutaleb'in istisna olma durumunun yakın gelecekte değişmesi pek de söz konusu değildir. Hatta Schnabel (2006: 172) toplumdaki değişimin Aboutaleb modeline doğru ilerlemeyeceği tezinden yola çıkarak çokkültürlü toplumun geleceğinin bir "kabus" ile sonuçlanacağını söylemektedir.

¹¹ Hindistancevizli bir çikolata markası.

Öte yandan, Aboutaleb’in çokkültürlü toplum konusunda Schnabel’den daha iyimser olduğu görünmektedir. Aslında Hollanda siyasi eliti için Aboutaleb’i çekici yapan da bu iyimserliğidir. Aboutaleb Avrupalı Müslümanlar meselesine Ayaan Hirsi Ali ve Afshin Ellian’ın terk-i İslam ederek Hollandalı olmak seçeneğinden daha gerçekçi bir alternatif sunmaktadır. Bir yanda Hollandalı çoğunluk diğer yanda Müslüman azınlık şeklinde sunulan dikotomiyi kullanmaktan imtina eden Aboutaleb yeni bir sınıflandırma sunmaktadır: bir yanda etnik kökeni ve dinine bakılmaksızın çoğunluğu oluşturan “iyi niyetli insanlar,” diğer tarafta ise farklı etnik kökene ve dine sahip olduğu halde aşırılık ortak paydasında birleşen “kötü niyetli insanlar” (Hajer ve Uitermark, 2008: 11). Aboutaleb’i cazip kılan diğer bir özelliği ise kendi içindeki aşırıları ayıklama konusunda yeterince çaba sarf etmeyen Müslümanları eleştirmesidir. Böylece “beyaz” Hollandalıların endişelerini de dillendirmektedir.

Dindar bir Müslüman olarak çoğunlukla mütedeyyin insanlara seslenen Aboutaleb’e göre Müslümanlar “kendi inançlarının fanatikler tarafından gasp edilmesine müsaade etmemelidirler” (Hajer ve Uitermark, 2008: 10). Müslümanlara daha az dindar olmalarını söylememektedir. Tersine, Hollanda’da zorunlu olan yüzme derslerinde Müslüman kızlar ve erkeklere dönük açılımlar yapılması gibi konuları bir siyasetçi olarak savunmuştur. Ancak aynı zamanda açık topluma saygı duymayan Müslümanların da “çantalarını toplayıp gitmeleri”ni önermiştir. Aboutaleb’e göre asıl problem “önceliklerin ne olduğunda veya birçok Müslümanın yasalara saygı duymayı peygambere hakareten daha önemsiz bulmasındadır” (Buruma, 2007: 251). Oysa Aboutaleb, dinin insanların özel alanında icra edilmesi gerektiğini, devletin müdahalesinden azade olup ve aynı şekilde devlete müdahale etmemesi gerektiğini söylemektedir. Kamusal alanda ise karşılıklı uyum ve empati temelli bir kültürel çoğulculuk anlayışını savunan Aboutaleb bu anlayışın ağır bir şekilde eleştirildiği van Gogh’un öldürüldüğü dönemde bile pozisyonunu ve çokkültürlü toplumu geliştirmeye dönük politikaları müdafaa etmeyi sürdürmüştür (Hajer ve Uitermark, 2008: 5, 9). Ancak aynı zamanda radikal İslamcılığı sert bir şekilde eleştirmiş ve Müslüman camianın bu türden ideolojilerle mücadele edip onları etkisiz hale getirmek için daha çok çaba sarf etmelerini söylemeye devam etmiştir. Bu sebepten dolayı Müslüman cemaatler tarafından çok sevilmezken, Geert Wilders gibi aşırı sesler haricindeki Hollanda siyasi eliti ve toplumu tarafından takdir edilmiştir.

Theo van Gogh’un öldürülmesinden sonra oluşan aşırı tepkisel havada dengeli ve ılımlı bir tavır gösteren Ahmed Aboutaleb, bu duruşunun ödülünü de almıştır. 2005’te Amsterdam’ın en iyi belediye meclisi üyesi unvanını kazanan Aboutaleb, Şubat 2007’de Hollanda’da bakanlığa eş bir mevki olan bakanlık müsteşarlığına getirilmiş ve nihayet Ocak 2009’da

Hollanda'nın ikinci en büyük şehri olan ve 584 binlik nüfusunun yüzde 36'sı Batılı olmayan göçmenlerden oluşan Rotterdam'ın ilk göçmen kökenli Müslüman belediye başkanı olarak atanmıştır. Aboutaleb'in belediye başkanlığı birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Rotterdam şehir meclisininin 45 sandalyesinden 14'üne sahip olan sağcı parti Leefbaar Rotterdam bu atamanın en hararetli muhalifidir. Partinin Pim Fortuyn'dan sonra liderliğini üstlenen Ronald Sorenson bu pozisyonlarını şu şekilde dile getirmiştir: "O [Aboutaleb] Amsterdam'dan geliyor, Ajax'i tutuyor ve her şeyden kötüsü iki pasaporta sahip (*NRC Handelsblad*, "First Muslim Mayor of Rotterdam will need to find allies," 20 October 2008).

Daha önce Müslümanları içlerindeki aşırı sesleri tasfiye etmeleri ve yaşadıkları toplumla bütünleşmek istemiyorlarsa geldikleri ülkelere geri dönmeleri konusunda uyararak Hollanda siyasetinde kendi meşruiyetini bina eden Aboutaleb, önemli bir Müslüman nüfus barındıran Rotterdam'ın belediye başkanı olarak bu söylemini devam ettiremezdi. Bu sebepten dolayı stratejisini değiştirip kendisinininkine alternatif entegrasyon modellerini hedef almaya başlamıştır. Bunlar içinde en popülerleri kısa zaman önce tüm Avrupa'da entegrasyon yanlısı müspet bir örnek olarak sunulan ve daha sonra Rotterdam belediyesi tarafından "Rotterdam'ın farklı toplulukları arasında köprü kurması" niyetiyle 2006 yılında entegrasyon danışmanlığı görevine getirilen Tarık Ramazan'dır (*NRC Handelsblad* 2009a). Rotterdam Belediyesi ayrıca Erasmus Üniversitesi'nde Kimlik ve Vatandaşlık Programı adlı bir bölümü finanse ederek başına da Ramazan'ı getirmiştir. Ancak, Tarık Ramazan'ın 2009 İran seçimleri esnasında İran devletine ait olan ve tüm dünyaya yayın yapan İngilizce bir haber kanalı olan Press TV'de bir program yapması Hollanda'da tartışmalara sebep olmuş ve ardından Ramazan'ın hem belediyedeki hem de üniversitedeki görevinden atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu kovulma hadisesinin Ahmed Aboutaleb'in başkanlığı döneminde gerçekleşmesi önemlidir. Ramazan işten çıkarılmasının ana sorumlusu olarak başkanlık kariyeri için kendisini bir sorun olarak gördüğünü ve bu sebepten dolayı kovulmasına karşı durmadığını iddia ettiği Aboutaleb'i göstermiştir (*NRC Handelsblad* 2009b). Ramazan'a göre belediye başkanı olmadan önce kendisine iyi iş çıkardığını ve kendisi gibi daha çok insana ihtiyaç olduğunu söyleyen Aboutaleb, belediye başkanı olunca "diğer Müslümanları kollayan bir imaja sahip olmak istemediği için" söz konusu olayda sessiz kalmıştır (*NRC Handelsblad* 2009b).

Tarık Ramazan'ın kovulma hadisesinde açık bir şekilde iki Müslüman entegrasyon modelinin çatışması yaşanmış ve Aboutaleb modeli galip gelmiştir. İsviçre'de doğan, Avrupa'da eğitim alan, Avrupa'nın ve Amerika'nın en prestijli üniversitelerinde dersler veren ve Avrupa hükümetleri için çalışan Ramazan'ın uyumu ve Avrupa değerlerini

anlamadığı tartışılırken Hollanda'ya on dört yaşındayken gelen ve kısa sürede siyasette parlak bir kariyer edinen Aboutaleb'in temsil ettiği model tercih edilmiştir. Aslında burada söz konusu olan Ramazan'ın içinde yaşadığı topluma uyum sağlayamaması değildir. Mesele, yaşadıkları topluma mükemmel derecede uyum sağlamış ve sembolik olarak çok güçlü iki ayrı modelden birine yapılan tercihtir. İkisi arasındaki en önemli farklılıklardan biri Ramazan'ın uluslararası bir aktörken Aboutaleb'in yerel olmasıdır. Bu uluslararasılık beraberinde diğer bir takım problemleri de getirmektedir. Birinci olarak Ramazan'ın uluslararasılığı yerel ve ulusal kimliğe meydan okuyan devasa bir İslam bloğunun varlığına işaret etmektedir. İkinci olarak, son dönemin tehdit algılamasında ilk sıraya yerleşen küresel radikal İslam ile bir bağlantı kurmak mümkün olmaktadır. Sözgelimi bir diğer entegrasyon modeli olarak öne çıkan Afshin Ellian'a göre "Tarık Ramazan tam olarak bir İslamcıdır" ve Ramazan tarafından inşa edilmiş bir köprü varsa eğer Hollandalılar "bu köprüyü yıkmalıdır çünkü köprünün diğer ucu İslamofaşizme çıkmaktadır" (Ellian, 2009). Öte yandan, Aboutaleb direk olarak Hollandalı Müslümanlara seslenmekte ve çoğu zaman bunu beyaz Hollandalılar adına yapmaktadır. Sadece aşırı uçtaki bazı siyasiler tarafından dile getirilen çifte vatandaşlığı ise Hollanda'nın ilk Müslüman müsteşarı ve belediye başkanı olmasına bir engel teşkil etmemiştir.

Aboutaleb ile ilgili diğer bir önemli nokta ise dindar bir Müslüman olmasına rağmen diğer modellere karşı tercih edilmesidir. Bu tercih iyi bir Hollandalı Müslüman olmanın dinden uzaklaşmayı gerektirmediğini ima etmektedir. Ancak İslami yaşantının tıpkı Kalvinist öğretide olduğu gibi özel alanda tecrübe edilen bir inanç olarak anlaşılması şartı vardır. Özellikle Tarık Ramazan ile karşılaştırılınca iyi bir Hollandalı Müslüman'ın İslam ile ilgili uluslararası mevzularda Ramazan gibi siyasal bir perspektiften dokundurmalar yapmamayı gerektirdiğini de görüyoruz. Ramazan, Avrupa'daki Müslüman düşünürler içinde Selman Rüştu'ye verilen ölüm fetvasına ilk karşı çıkanlardan biri olduğu ve Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerdeki ifade özgürlüğü ve kadın hakları ihlalleri konularında çok eleştirel bir duruşa sahip olduğu halde İran'ın yanında İsrail ve Batılı devletlerden gelen "propaganda iddialarına kendini kaptırmaktan" da imtina ettiği (Ramadan, 2009) ve terörizm ile kendi dış politikaları arasında bir bağ kurulmasına şiddetle karşı çıkan Batılı devletleri eleştirdiği için (Ramadan, 2007) son yıllarda gözden düşmüştür. Buna karşın, çatışmayı İslam dünyası ve Batı dünyası arasında değil de demokrasi düşmanı aşırı bir ideoloji olduğu kabul edilen İslamcılık ile liberal değerlere inananlar arasında olduğunu söyleyen yeni liberallerin dilini benimseyen dindar bir Müslüman olan Ahmed Aboutaleb yükselmiştir.

4. SONUÇ

Bernard Lewis (1990) ve Samuel P. Huntington (1993)'un tezleriyle beslenen ve Batı'yı dünyanın tüm geri kalanına karşı konumlandıran çatışmacı yaklaşım (*West versus the rest*) özellikle Batı-dışı toplumlardan gelen insanların Avrupa'ya yerleşmesi ile anlamsız ve kullanışsız bir hale gelmiştir. Avrupa'daki bu kalıcı¹² ve yoğun¹³ Müslüman nüfusu yeni yaklaşımları gerekli kılmıştır. Batılı entelektüeller ve politikacılar nezdinde en yeni ve popüler yaklaşım “yeni liberalizm”dir. Önce Paul Berman (2004) tarafından İslamcılığa karşı bir “zihniyet savaşı” olarak formüle edilen yeni liberalizm, İngiltere eski başkanı Gordon Brown tarafından “Müslüman aşırılığına karşı *yeni soğuk savaş*” olarak yeniden kavramsallaştırılmış ve bu yeni soğuk savaşın “kültürel tesir”in yumuşak gücü ile yürütüleceği söylenmiştir (Jones, 2007). Yeni liberaller sıradan Müslümanların ibadetlerden ve çeşitli zararsız ritüellerden oluşan bir inancı olarak İslam (Roy, 2007) ile özgür dünya karşıtı tehlikeli bir ideoloji olan İslamcılık arasında ayırım yapılmasını savunmakta, İslam medeniyetinin kendi içinde ılımlılar ve aşırılar arasında cereyan eden çatışmaya vurgu yapmakta ve ılımlılara yatırım yapılmasını teşvik etmektedirler. Yeni liberallere göre savaş İslam medeniyeti ve Hıristiyan medeniyeti arasında değil, liberal değerler karşıtı İslamcılık ile Avrupa'nın liberal değerlerine inananlar arasındadır. Bu yeni soğuk savaşın yükselen yıldızları Müslümanlığı terk etmiş kişiler veya İslam'ın özel alanda icra edilmesi gereken bir din olduğunu savunan tövbekâr İslamcılardır. Bu kişilerin en önemli işlevlerinden biri de liberal entelektüellerin ve siyasetçilerin İslamcılık hakkındaki korkularını teyit etmektir. Bu çerçevede Hollanda'da öne çıkan isimler Ayaan Hirsi Ali, Afshin Ellian ve Ahmed Aboutaleb olmuştur.

Bu tür öne çıkan isimler aynı zamanda Müslümanların Avrupa toplumlarına nasıl entegre olmaları gerektiği sorusuna verilen yanıtlardır. Müslümanların Avrupa toplumlarına uyumu hakkındaki tartışmalar söz konusu toplumun veya bir bütün olarak Avrupa'nın küreselleşen dünyada gittikçe belirsizleşen kimliğine bir içerik bulma arayışının bir parçası olabilir. Ancak bu makalede söz konusu tartışmaların bir diğer işlevi üzerine

¹² Müslümanların çoğu bir süre sonra ülkelerine geri dönmek üzere Avrupa'ya “misafir işçi” olarak gelmişlerdir. Bu sebepten dolayı başlarda bu grupların topluma uyum sağlamasına yönelik kalıcı bir politika düşünülmemiştir. Ancak bu işçilerin çoğu kalmayı tercih etmiş ve daha sonra ailelerini de getirerek belli mahallelerde kendi etnik kökenine yakın insanlarla birlikte bir yaşam inşa etmişlerdir.

¹³ Avrupa'daki Batılı olmayan göçmenlerin çoğu Müslümanlardan oluşmaktadır. Bugün Avrupa nüfusunun % 5'i (yaklaşık 15 milyon) Müslümanlardan oluşmaktadır. 2050 yılında Avrupa'nın % 25'inin Müslüman olmasından endişe eden bazı tahminler vardır (Telegraph, 8 Ağustos 2009). Amsterdam gibi büyük metropollerde Müslüman nüfus kimi zaman % 30'lari geçmektedir.

durulmuştur. Bu tartışmalar Batı'nın liberal değerleri ile barışık "iyi Müslüman" modelleri inşa etmek ve liberal demokrasiye tehdit olduğu var sayılan "kötü Müslüman" modellerini ise çirkinsemek işlevi de görmektedirler. Yani aslında Avrupa'da Müslümanlar üzerine yapılan tartışmalarda İslamcılığın da dâhil olduğu birçok model yarışmaktaysa da tartışmanın ana akımı belli bazı modelleri desteklemektedir. Örneğin Hollanda'da Theo van Gogh'un katili Mohammed Bouyeri kendisini kamuoyu yapıcılarını tarafından desteklenen entegrasyon modellerine alternatif bir meydan okuyuş olarak sunarken, ana akım kamuoyu yapıcılarının söylemlerinde iki model öne çıkmaktadır: terk-i İslam ederek Hollandalı olmak ve İslam'ı liberalleştirerek Hollandalı olmak. *The New York Times* tarafından "Aydınlanmanın kızı" olarak tanıtılan Ayaan Hirsi Ali (3 Nisan 2005) ve kendini "Müslüman bir Nietzsche" olarak gören Afshin Ellian (Buruma, 2007: 25) ilk modelin en popüler iki örneğidirler. Medyada kendilerine çok sık yer verilen ve İslam hakkındaki eleştirileri Hollandalı entelektüeller ve politikacılar tarafından çoğunlukla benimsenen Hirsi Ali ve Ellian, Müslümanların Hollanda toplumuna entegrasyonu tartışmalarının en aktif iki katılımcısıdır. Bu iki kişi sadece entegrasyonun en ideal modeli olarak sunulmazlar, aynı zamanda ten renklerine ve kökenlerine bakılmaksızın sahiplenilmelerinden dolayı İslam karşıtlarının aslında ırkçı olmadıklarının da en önemli kanıtıdır. Bu halleriyle kendilerini liberal değerlerin ve hayat tarzının savunucuları olarak gören ve İslam'ın tümüne değil sadece liberalizm karşıtı yorumlarına karşı olduklarını söyleyen yeni liberaller nezdinde çok değerlidirler.

Ancak çok geçmeden kendileri hakkındaki tartışmaların şekli rahatsız olmaya başlayan Müslümanların çoğunluğu için Hirsi Ali ve Ellian örneklerinin benimsenebilir olmadıkları anlaşılmış ve "Müslüman azınlıklar problemi"ne terk-i İslam etmekten daha gerçekçi bir çözüm modeli sunan Ahmed Aboutaleb'in örneği öne çıkmıştır. Dindar bir Müslüman olan Aboutaleb bir Müslüman'ın dinsel inanışlarını ve pratiklerini muhafaza ederek Hollanda'da nasıl kabul göreceğinin ve topluma katılabileceğinin somut örneği haline gelmiştir. Aboutaleb sadece terk-i İslam etmeye alternatif değildir; aynı zamanda ana akım tarafından "zararlı" olduğu farz edilen diğer dindar Müslüman modellerine de alternatiftir. Neden arzu edilir bir alternatif olduğu ise Tarık Ramazan ile karşılaştırıldığında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarık Ramazan'ın entegrasyon danışmanlığı yaptığı Rotterdam Belediyesi'ndeki görevinden ve Erasmus Üniversitesi'nde başkanlığını yaptığı kürsüden atılması Ahmed Aboutaleb'in Rotterdam Belediye Başkanlığı görevine atanmasının hemen ertesine denk gelmesi bu karşılaştırmayı daha ilginç bir hale getirmektedir. Hele ki Tarık Ramazan'ın bir zamanlar pozitif bir model olarak kabul edildiği ve hatta bu sebepten dolayı Rotterdam Belediyesi tarafından Müslümanların entegrasyonu ile

ilgili konularda danışmanlık yapması için Hollanda'ya davet edildiği düşünüldüğünde söz konusu karşılaştırmanın ilginçliği daha da artmaktadır. Böyle bir karşılaştırma Hollanda'da (ve muhtemelen tüm Batı toplumlarında) İslam'ın siyasal yorumlarının özellikle de uluslararası meselelere dokunduğunda hoş karşılanmadığını aşikâr etmektedir. Çünkü bu tür yorumlar devasa bir blok olarak İslam'ın küreselliğine vurgu yapmakta ve küresel cihadı anımsatmaktadır. Ayrıca gittikçe içeriği belirsizleşen ulusal/yerel kimliğe yönelik rahatsız edici bir tehdit olarak algılanmaktadır. Oysa bu tür mevzulara hiç girmeyen Aboutaleb Müslümanlara sadece içlerindeki aşırıları ayıklamakta daha aktif olmaları gerektiğini vaaz etmemekte, aynı zamanda Hıristiyanlığın Kalvinist yorumu gibi dinlerini özel alanda icra edilen bir inanç olarak yaşamaları durumunda Hollanda'da hiçbir problem görmeden kabul edilebileceklerini kanıtlamaktadır.

Bu durumda İslamcılık tıpkı Soğuk Savaş döneminin komünizmi gibi en zararlı ideoloji haline gelmiştir. Aboutaleb modeline yatırım yapanların beklentisi Aboutaleb gibi başarılı örneklerin Müslümanları İslamcılığın çeşitli varyasyonları olan aşırı ideolojilere yönelmelerini engelleyeceği yönündedir. Yani Aboutaleb "istisna" olmaktan çıkıp Müslümanların geneli tarafından takip edilecek bir örnek olacaktır. Ancak bu iyimserliğin göz ardı ettiği bazı noktalar vardır. Her şeyden önce İslamcılığın demokrasi karşıtı ve şiddete meyyal bir ideoloji olduğu ön kabulünden yola çıkılmaktadır. Avrupa da kendini liberal değerler ve demokrasi temelinde tanımladığı için Avrupa ve İslamcılık bir araya gelmesi mümkün olmayan iki kavram olarak düşünülür. Dolayısıyla bir "Avrupa İslamı" var olacaksa, bu Ahmed Aboutaleb'in temsil ettiği türden bir Müslümanlık pratiği olacaktır. Ancak, Avrupa İslamı'nın nasıl bir pratik olacağına dair bu beklentinin bir hüsnükuruntudan öteye geçmediği görülmektedir. Bu hüsnükuruntunun beklentisi haricinde bir Avrupa İslamı'nın gelişmesi halinde nasıl bir tepki verileceği belirsizdir. Hollanda'nın siyasi eliti tarafından gösterilen teveccühe rağmen Aboutaleb'e özellikle Müslüman gençlerin oluşturduğu platformlarda yöneltilen eleştiriler Avrupa İslamı'nın beklentilerden daha farklı bir yönde gelişebilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Mesela, Avrupa'daki Müslümanların bir kısmı Müslüman kimliğine sahip çıkma noktasındaki iddialarını arttırarak devam ettirip bu kimliklerini diğer kimliklerine öncelerken liberal demokratik haklar ve özgürlükleri de özümseyebilirler ve bunu buldukları toplumların dilleri ve yöntemleri ile yapabilirler. Bir İslam devleti inşa etme iddiası olmayan ancak Müslüman kimliklerini hem kendi etnik kökenlerine hem de içinde yaşadıkları toplumun milli kimliğine önceleyen bir tür *yeni İslamcılık* pratiğine Avrupa'nın pek de hazırlıklı olmadığı görülmektedir.

Oysa İslamcılık yeni liberallerin gördüğü gibi tüm kötülüklerin kaynağı olan bir şiddet ideolojisi şeklinde değil de dini bir takım ilkelerle

beslenen ama İslam devleti kurma amacı gütmeyen siyasal bir proje veya ırk/etnisite temelli milli kimliğe alternatif bir kimlik üretme amaçlı bir ideoloji (Çınar, 2005: 9) olarak tanımlanabilirse eğer Avrupalı Müslümanların sistem içinde kendilerini ifade edebilmeleri için yeni bir mecra açılabilir. Bu haliyle İslamcılık demokrasi içinde barışçıl yollarla nasıl Müslüman olunacağı sorusuna bir yanıt olabilir. Liberal demokrasiler ve çokkültürcü teorisyenler Avrupa'nın kimlik politikalarının önemli bir parçası olmaya aday İslamcılığın bu tür varyasyonlarının nasıl karşılanması gerektiği üzerine şimdiden düşünmelidirler.

KAYNAKÇA

- Ash, Timothy Garton (2006), "The struggle to defend free expression is defining our age." *The Guardian* (October 5).
- Bawer, Bruce (2004), "Tolerant Dutch Wrestle with Tolerating Intolerance." *The New York Times* (November 14).
- Berman, Paul (2004), *Terror and Liberalism*, Norton, New York.
- Buruma, Ian (2007), *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*, Atlantic Books, London.
- Crouch, Gregory (2008), "A Dutch Antagonist of Islam Waits for his Premier." *The New York Times* (22 March).
- Çınar, Alev (2005), *Modernity, Secularism and Islam in Turkey: Bodies, Places and Time*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- De Hemptinne, Gerald (2003), "Between tolerance and 'no limits,' the Dutch search for values," *Agence France Presse* (January 20).
- De Winter, Leon (2005), "Tolerating a Time Bomb." *The New York Times* (July 16).
- Ellian, Afshin (2004), "Koranverzen zijn een geestelijke drug voor jihadisten" (Koranic Verses are a Mental Drug for Jihadists). *NRC Handelsblad* (November 13), English translation is posted in his blog.
- (2005a), "Allah Weet Het Better" (Allah knows the best), *NRC Handelsblad* (July 23), English translation is posted in his blog.
- (2005b) "Mohammed P." *NRC Handelsblad* (July 23), English translation is posted in his blog.
- (2005c). "Strijd tussen handelsgeest en vrijheid" (A Battle between freedom and the mercantile spirit). *De Journalist* (October 21), English translation is posted in his blog.
- (2005d), "The Golden Crown of Bacwardness." (May 3), English translation is posted in his blog.
- (2009), "Rotterdam should get rid of this Islamist." *NRC Handelsblad* (August 17).

- Eyerman, Ron (2008), *The Assassination of Theo van Gogh: From Social Drama to Cultural Trauma*, Duke University Press, Durham and London.
- Entzinger, Han (2003), "The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of the Netherlands", Christian Joppke and Ewa Morawaska (eds), *Toward Assimilation and Citizenship*, Palgrave MacMillan, New York, pp. 59-86.
- Goudsblom, Johan (1967), *Dutch Society*, Random House, New York.
- Hagendoorn, Louk, Justus Veenman and Wilma Volleberg (2003), "Introduction: Cultural Orientation and Socio-Economic Integration of Immigrants in the Netherlands," in L. Hagendoorn, J. Veenman and W. Volleberg (eds.) *Integrating Immigrants in the Netherlands: Cultural versus Socio-Economic Integration*, Ashgate, Hants, England, pp. 1-15.
- Hajer, Maarten and Justus Uitermark (2008), "Performing Authority: Discursive Politics after the Assassination of Theo van Gogh", *Public Administration* 86 (1), pp. 5-19.
- Hirsi Ali, Ayaan (2006), *The Caged Virgin: A Muslim Woman's Cry For Reason*, Free Press, London.
- Huntington, Samuel P. (1993), "The Clash of Civilizations," *Foreign Affairs*, 72(3), pp. 22-50.
- Jones, Peter (2006), "Equality, Recognition and Difference", *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 9 (1), pp. 23-36.
- Kepel, Gilles (2005), "Europe's Answer to Londonistan", *Open Democracy*, 24 August
http://www.opendemocracy.net/conflict-terrorism/londonistan_2775.jsp#.
- Kundnani, Arun (2007), "Integrationism: The Politics of Anti-Muslim Racism," *Race & Class* 48 (4), pp. 24-44.
- (2008), "Islamism and the Roots of Liberal Rage", *Race & Class* 50 (2), pp. 40-68.
- Kuper, Simon (2004), "Trouble in Paradise", *The Financial Times* (December 3).
- Kymlicka, Will (1995), *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, Oxford.
- Lechner, Frank J. (2002), "Globalization and National Identity in the Netherlands, 1980-2000." Draft submitted for presentation at the 2002 ASA Annual Meeting.
- Lewis, Bernard; (1990), "The Roots of Muslim Rage," *Atlantic Monthly* (September).
- Mamdani, Mahmood (2002), "Good Muslim, Bad Muslim: A Political Perspective on Culture and Terrorism", *American Anthropologist* 104 (3), pp. 766-775.
- Modood, Tariq (2005) "Remaking Multiculturalism after 7/7." *Open Democracy*, http://www.opendemocracy.net/conflict-terrorism/multiculturalism_2879.jsp.
- NRC Handelsblad*, 2008, "First Muslim Mayor of Rotterdam will need to find allies," 20 October 2008).

- NRC Handelsblad*, 2009a, "A Bridge too far?" (editorial, August 19). http://www.nrc.nl/international/article2333477.ece/Ramadan_A_bridge_too_far
- NRC Handelsblad*, 2009b, "If anything I have been too nice, says Tariq Ramadan" (interview with Ramadan, September 9). http://www.nrc.nl/international/Features/article2354710.ece/If_anything_Ive_been_too_nice_says_Tariq_Ramadan
- Parekh, Bhikhu (2006), "Europe, Liberalism and the 'Muslim Question'", T. Modood, Anna Triandafyllidou and Ricard Zapata-Barrero (ed.), *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*, Routledge, London, pp. 179-203.
- Peters, Rudolph (2006), "'A Dangerous Book', Dutch Public Intellectuals and the Koran", *EUI Working Papers* RSCAS No. 2006/39.
- Pfaff, William (2005), "A Monster of our Own Kind", *Observer*, 21 August.
- Power, Carla (2008), "Breaking Through", *Time* (February 11), pp. 26-31.
- Prins, Baukje (1997), *The Standpoint in Question: Situated Knowledges and the Dutch Minorities Discourse*, Unpublished PhD Dissertation, Utrecht University, Utrecht.
- Ramadan, Tariq (1999) *To be a European Muslim*, Islamic Foundation, Leicester.
- ; (2007), "Blair can no longer deny a link exists between terrorism and foreign policy", *Guardian* (June 4).
- Roy, Oliver (2007), "Islamic Terrorist Radicalization in Europe," Samir Amghar, Amel Boubekeur and Michael Emerson (eds.) *European Islam. Challenges for Society and Public Policy*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
- Scheffer, Paul (2000), "Het Multiculturele Drama," *NRC Handelsblad* (January 29).
- Schnabel, Paul (2006), "Islam and the Netherlands: What is Happening behind the Dykes?", *The Sydney Papers*, 18(1), pp. 170-179.
- Sniderman, Paul M. and Louk Hagendoorn (2007), *When Ways of Life Collide: Multiculturalism and Its Discontents in the Netherlands*, Princeton University Press, New Jersey.
- Telegraph (2009), "Dutch far-Right comes second in European Parliament election", (June 4). <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/5447694/Dutch-far-Right-comes-second-in-European-Parliament-election.html>
- Tibi, Bassam (2008), *Political Islam, World Politics and Europe. Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad*, Routledge, New York.
- Van Bruinessen, Martin (2006), "*After Van Gogh: Roots of Anti-Muslim Rage*", Workshop paper presented at Seventh Mediterranean Social and Political Research Meeting (22-26 March).
- Van Outeren, Emilie, and Derk Stokmans (2008), "A career built on controversy." *NRC Handelsblad* (27 March).

http://www.nrc.nl/international/article983697.ece/A_career_built_on_contr
oversy

Van Selm, Joanne (2005), "The Netherlands: Death of a Filmmaker Shakes a Nation", *Migration Information Source*, Migration Policy Institute (October).